

Rapport til NSF's Landsmøte 2019

Rådet for sykepleieetikk 2015-2019

Foto: Elisabeth Sveen Kjølrsrud

Rådets visjon:

ETISK HANDLEKRAFT I SYKEPLEIEN

Elisabeth S. Kjølrsrud

Leder

Innholdsfortegnelse

Rådets mandat	3
Rådets arbeidsmål i perioden:.....	3
Å arbeide med sykepleieetikk	3
Sykepleiens grunnlag:.....	3
Yrkesetiske retningslinjer (YER)	4
Etikk og profesjonsetikk:.....	4
Viktige begreper innen profesjonsetikk.....	4
Skjønnsutøvelse.....	5
Dømmekraft	5
Dilemma	5
Moralsk opptreden og verdige møter	5
Dannelse.....	5
Rådets virksomhet i perioden 2015 – 2019	5
Saker og saksbehandling.....	5
Utvalgte saker til Rådet for sykepleieetikk i 2016:	6
Utvalgte saker til rådet for sykepleieetikk i 2017:.....	7
Utvalgte saker til Rådet for sykepleieetikk i 2018:	7
Utvalgte saker til Rådet for sykepleieetikk i 2019:	8
Høringer.....	8
Yrkesetiske retningslinjer.....	8
Podkasten Sykepleieprat	9
Publiserte podkast-episoder	9
Faglige bidrag i sykepleiepraksis, utdanning og konferanser	10
Verv og utmerkelse	11
Media og medieoppslag	11
Rådets halvårige informasjonsbrev	12
Nordisk samarbeid	12
Samarbeid med andre etiske råd.....	12
Rådets kartlegging av etiske utfordringer og dilemmaer i NSF's faggrupper	13
Utfordringsbildet fremover i et profesjonsetisk lys:	13
Rådets plass i organisasjonen:.....	14
Økonomi	14
Ressurser:	14
Publikasjoner:	15
Rådet for sykepleieetikk 2015 – 2019	19
Kilder benyttet i årsrapporten	20

Rådets mandat

- Fremme etisk standard i sykepleiepraksis og utdanning
- Drøfte saker og avgi uttalelse om etiske spørsmål som bringes inn for Rådet
- Være høringsinstans og påvirke saker av etisk karakter internt i NSF
- Fremme etisk refleksjon og diskusjon internt i NSF
- Bidra til å styrke helsetjenestens generelle verdibevissthet
- Ta initiativ og påvirke den offentlige debatt i saker av etisk karakter

Rådets arbeidsmål i perioden:

Rådet har hatt følgende arbeidsmål basert på rådets mandat denne perioden:

1. Rådet har en våken, offensiv og fremtredende rolle i etiske spørsmål av sykepleiefaglig og helsemessig karakter og samfunnet
2. Rådet er en synlig samfunnsaktør, og en selvstendig adresse for media i saker om sykepleieetikk
3. Rådet er en pådriver for verdibevissthet og styrket etisk kompetanse i helsetjenesten, forskning og utdanning slik at sykepleiens grunnlag og Yrkesetiske retningslinjer har stor legitimitet i utdanning, forskning og praksis
4. Rådet er et kjent og tilgjengelig, og bistår sykepleiere, studenter og befolkningen ellers primært i sykepleieetiske spørsmål
5. Rådet har formalisert samarbeid med NSF's ledere og hovedtillitsvalgte, og er en ressurs i NSF som høringsinstans og dialogpartner i relevante etiske spørsmål
6. Rådet har et bredt nettverk og god samhandling med nasjonale, nordiske og internasjonale kolleger som arbeider med etikk i helsetjenesten
7. Rådet for sykepleieetikk samarbeider godt, har en profesjonell saksbehandling og et velfungerende sekretariat

Å arbeide med sykepleieetikk

Sykepleiens grunnlag:

Grunnlaget for all sykepleie skal være respekten for det enkelte menneskes liv og iboende verdighet. Sykepleie skal baseres på barmhjertighet, omsorg og respekt for grunnleggende menneskerettigheter.

Sykepleiens grunnlag har vært og er sykepleiens begrunnelse og legitimitet, både nasjonalt og internasjonalt. Den enkelte sykepleiers personlige forhold til disse etiske formuleringene er avgjørende for den identitet som preger yrkesutøvelsen. Sykepleiens grunnlag er avhengig av handlingsrom i praksis som gjør det respektfulle møtet og skjønnsutøvelse mulig i travle dager.

Yrkesetiske retningslinjer (YER)

De yrkesetiske retningslinjene for sykepleiere konkretiserer hvordan Sykepleiens grunnlag kan og bør realiseres i praksis. Retningslinjene skal dekke alle sentrale områder av sykepleiefaglig yrkesutøvelse, og må gjøres tidsaktuelle med jevne mellomrom. YER ble første gang konkretisert i 1983, og er blitt revidert flere ganger etter det. Profesjonsetikken er solid begrunnet og prøvet ut over tid i daglige dilemma og prioriteringer, men vi ser at det fortsatt er behov for styrket implementering og aktivt bruk av retningslinjene både i utdanning og utøvelse av god sykepleiepraksis. De yrkesetiske retningslinjene ble digitalisert høsten 2015, og vi erfarer at flere og flere benytter seg av Rådets webapplikasjon <http://nsf.yrkesetikk.no>

Etikk og profesjonsetikk:

Etikkbegrepet i norsk tradisjon forbindes gjerne med en teoretisk normativ refleksjon om en handling, mens moralbegrepet betegner en konkret handling. Flere teoretikere velger å se bort fra denne distinksjonen og foretrekker å bruke begrepene om hverandre fordi «de fleste etiske teoriene forutsetter at vi som menneskelige aktører er interessert i å leve våre liv på en måte som vil kunne regnes som moralsk riktig – om ikke i minste detalj, så i det store og hele» (Vetlesen, 2007).

Den amerikanske sosiologen og profesjonsteoretikeren Eliot Freidson, påpeker at profesjoner ikke bare er styrt av egeninteresse, men også av en genuin interesse for de menneskene man yter tjenester. Dette er et viktig poeng. Fundamentet for helsetjenester er ikke profesjonene, men mennesket og menneskets behov. Å tydeliggjøre profesjonsroller tydeliggjør også det profesjonelle ansvaret, noe etikken hjelper oss å formulere. Profesjonsetikken gir et verdistyrkt mandat og er et viktig fundament for identitet, profesjonalitet, ansvarlighet, samhandling og kvalitet. Profesjonsetikken tydeliggjør det etiske ansvar og sier mye om kvalitetskrav.

Profesjonsetikken, og det å være profesjonell, innbefatter slik Freidson ser det, både å ha kunnskap om, og en forvaltning av verdier for å få legitimitet og tillit i befolkningen. Å handle som profesjonelle innbefatter både ekspertkunnskap og at handlingene reflekteres over og begrunnes i forhold til profesjonsetikk. Den moralske dimensjonen er viktig fordi kognitiv kunnskap alene ikke kan være tilstrekkelig, nettopp fordi den profesjonelle kunnskapen innehar en verdi og interesse for befolkningen. Flere teoretikere peker i dag på at den moralske dimensjonen står i fare for å bli mindre vektlagt på grunn av markedsbaserte kontrakter. Dette er også i tråd med rådets erfaring i disse fire årene, og dette kommer vi tilbake til under avsnittet «Utfordringsbildet fremover i et profesjonsetisk lys».

Viktige begreper innen profesjonsetikk

Sykepleieprofesjonen er en del av et moralsk fellesskap. Profesjonsetiske refleksjoner oppøves og føres ikke alene, men sammen med kolleger (og pasienter). Vi mener det er viktig å ha et reflektert forhold til etiske språket, og bruk av etiske ord og begreper må oppøves og innarbeides i praksis. Viktige begreper i det etiske språket som rådet henviser til i våre brevbesvarelser er skjønn, dømmekraft og dilemma. Dannelseperspektivet mener vi også det er viktig å vektlegge. Verdighetsbegrepet, og hva verdige møter er, erfarer rådet ofte det stilles spørsmål om.

Skjønnsutøvelse

«Godt moralsk skjønn forutsetter både relevant kunnskap, sensitivitet og holdningskompetanse. Godt skjønn er moralsk handlingsklokskap; det er en god benevnelse på at sykepleieren kan handle moralsk rett på en god måte til rett tid», skriver Nordtvedt (2012).

Dømmekraft

Det er flere måter å beskrive *dømmekraft*. Dømmekraft må ses i sammenheng med praktisk handling. Gadamer (2010) skriver at det handler om en bedømmelse der man kan forvente av et menneske at det viser en sans for det som er felles. Løgstrup (1956, 2000) skriver om den etiske fordring, hvis tilstedeværelse i møtet med et annet menneske gjør den til en forutsetning for utøvelse av dømmekraft.

Dilemma

Hva er det etiske dilemmaet i denne saken, spør vi oss i Rådet for sykepleieetikk når vi får inn saker. Noen ganger er det åpenbart, noen ganger litt vanskeligere å identifisere. Et etisk *dilemma* innebærer at subjektet må foreta et valg i en situasjon hvor ulike verdier eller normer kommer i konflikt med hverandre, men ingen av løsningene er gode.

Moralsk opptreden og verdige møter

Verdighetsskapende møter må ses fra et pasientperspektiv. Når mennesker blir syke står de i fare for å miste sin selvidentitet og den sosiale identiteten. Sårbarheten og avhengigheten av den andre trer frem og egenomsorgen står på spill. For en moralsk opptreden vil det ha avgjørende betydning for sykepleiere å ha moralsk sensitivitet for å unngå å krenke den andre. En slik egenskap viser seg ved at en kan kjenne igjen moralske verdier i spill. Å ha moralsk sensitivitet innebærer å ha både kognitive, erfaringsbaserte og følelsesmessige elementer. «Sykepleieren må kjenne til etiske prinsipper for å bedømme situasjonen korrekt. Det at du er bevisst på å ivareta en pasients menneskeverd og kjenner ulike føringer, bidrar til å gjøre deg oppmerksom på at dine egne handlinger kan virke krenkende», skriver Nordtvedt (2012).

Dannelse

Dannelsen er noe som skjer hele livet. Det skjer i et fellesskap med andre. «Dannelsesprosessen og dannelsesresultatet er ikke det enkelte menneskets egen bedrift, det er mennesket i fellesskap som dannes» Vi mener det er viktig at helsepersonell også i dag reflekterer over antikkens store spørsmål; hva er det gode liv, hva er det gode menneske, og hva er det gode samfunn? Og hva er det gode liv når vi trenger hjelp, pleie og behandling? (Alvsvåg, 2010). I rådets svarbrev råder vi alltid innsender til å initiere refleksjonstid på posten de arbeider, slik at den enkelte og fellesskapet stadig er i utvikling og stiller de viktige og gode spørsmålene som trengs.

Rådets virksomhet i perioden 2015 – 2019

Saker og saksbehandling

Rådet for sykepleieetikk har rundt 100 henvendelser i året. I hovedsak kommer disse sakene fra sykepleiere i kommunehelsetjenesten. Vi har også henvendelser fra pårørende, studenter og media. Vi har undret oss over at det kommer færre saker fra spesialisthelsetjenesten. Kan dette ha

sammenheng med at sykehusene har egne kliniske etiske komiteer? Rådet har møte cirka en gang i måneden gjennom året. Under møtene behandles alle saker som er sendt til Rådet.

Hovedtemaene i sakene i denne perioden er:

- Grunnleggende verdier og formelle rettigheter på spill.
- Samarbeid og kommunikasjon.
- Sosiale medier.
- Uklare skiller mellom profesjonelt og privat
- Kryssende interesser og verdier i konflikt.

Når Rådet for sykepleieetikk diskuterer innsendte saker, brukes SME-modellen:

Sak:				
Fakta i saken	Etiske dilemma Verdier "på prøve"	Involverte parter	Handlings- alternativer	Mulige råd

Utvalgte saker til Rådet for sykepleieetikk i 2016:

- Er det hjemmetjenestens oppgave å avhjelpe ensomhet?
- Kan en muslimsk sykepleierstudent reservere seg mot servering av svinekjøtt?
- Er det brudd på taushetsplikten å ringe en kollega som har fri for å konferere om en pasient?
- Revisjon av YER ble ferdigstilt og oversendt designeren av web-appen.
- Bruk av tvang overfor personer med demens
- Retningslinjer om akutthjelp i hjemmesykepleien
- Sykepleiere i dobbeltroller – 1) Når sykepleier arbeider i psykisk helsevern og driver treningsstudio som pasientene ønsker å benytte og – 2) Kan sykepleiere selge kosmetikk/hudpleie på fritiden?
- Kvinnelig bruker av hjemmesykepleien som ikke vil motta hjelp av mannlig, muslimsk utseende sykepleier
- Helsepersonell som offisielt går ut mot vaksiner og medisiner generelt
- Sykepleiebemannning på pleieavdeling
- Blir denne pasienten utsatt for nytteløs og plagsom behandling?
- Mitt møte med et menneske som venter på at livet skal ta slutt
- Sykepleiestudenter som opplever uforsvarlig praksis i hjemmetjenesten
- Omskjæring av guttebarn

Utvalgte saker til rådet for sykepleieetikk i 2017:

- Bruk av tvang og beroligende medikamenter for å gjennomføre stell/personlig hygiene
- Helsepersonells bruk av hijab
- Etisk dilemma ved livets slutt – venn av sykepleier ønsket at sykepleieren skulle være tilstede når vedkommende tok sitt eget liv.
- Spiseforstyrrelser i treningsstudio, spørsmål fra sykepleierstudent
- Kan man låse inn pasienter på skjermet enhet – så de ikke skal bli forstyrret av vandrende medpasienter?
- Om navneskilt – kan sykepleiere la være å oppgi sitt fulle navn til pasientene?
- Sykepleiers opplevelser som pårørende ved egen arbeidsplass – rolleblanding – kan man få korreks for sin oppførsel som pårørende ved egen arbeidsplass?
- Sykepleierstudenter som driver betal tjenester på internett
- Pasient som kjøper tjenester av prostituerte
- Å få kjennskap til alvorlig forbrytelse i jobb
- Kan pasienter velge bort helsepersonell de ikke liker/går overens med?
- Hva gjør man når det er intern uenighet mellom personalgrupper i en avdeling om hva som er den beste behandlingen for pasientene der?
- Kan man notere HLR- i pasientens journal uten å informere/konferere med pasienten selv/pårørende først?
- Spørsmål fra media om hva Rådet tenker om journalsniking

Utvalgte saker til Rådet for sykepleieetikk i 2018:

- Personlig-privat-skillet – 1) Hva er greit og hva er ikke greit? (To ulike saker) Om kjæresteforhold mellom sykepleier(student) og pasienter. 2) Privat avlastning ved ansatt i avdeling for en familie med sykt barn
- Flere spørsmål fra ulike medier om legers dobbeltroller når de er sjefsleger for sykehus og driver privat virksomhet på kveldstid.
- Henvendelse til alle faggruppene med invitasjon til å dele etiske dilemma fra hverdagen.
- Psykiatrisk sykepleier som opplever det etisk vanskelig at mye tvang og oppfølging av alvorlig psykisk syke og utagerende pasienter utøves av personale uten fagutdanning.
- Legeforeningen tok kontakt fordi de er bekymret for den store økningen i tilbud/etterspørsel etter estetisk behandling.
- Sykepleierne i en avdeling føler de ikke blir hørt og tatt på alvor til pasientens beste.
- Kan sykepleier konstatere dødsfall?
- Nye spørsmål om helsepersonells bruk av hijab
- Pasienter som ikke vil bli stelt av menn eller fremmedkulturelle
- Er det greit at helsepersonell banner når de er sammen med pasientene sine?
- Studenter som mener medstudent er uskikket
- Nattarbeid/tidlig morgenstell i sykehjem
- Forespørsel fra ansatt hos helsetilsynet om rolleblanding bør presiseres tydeligere i YER?
- I 2018 ga Rådet for sykepleieetikk/Norsk Sykepleierforbund en fellesuttalelse sammen med Den norske legeforening, Norsk psykologforening, Kirkens Bymisjon, Leger Uten Grenser og Norsk Folkehjelp en fellesuttalelse om helsehjelp til personer uten lovlig opphold i Norge.
<https://www.papirlose.org/>

Utvalgte saker til Rådet for sykepleieetikk i 2019:

- Sykepleierstudent som er kjæreste med tidligere pasient
- Bruk av hel dress/nattdrakt i sykehjem
- Spørsmål om faglig forsvarlighet i utførelsen av avanserte prosedyrer
- Om ordrenekt ved faglig uenighet i psykisk helsevern
- Bruk av bleieteknologi
- Opprettelse av eget etisk råd i en kommune
- Etske dilemma i bolig for utviklingshemmede
- Overgrep i sykehjem (utført av pasient mot medpasient)
- Pasienters disposisjonsrett over nettbrett og mobiltelefon når innlagt i psykisk helsevern
- Hva er rettferdig fordeling av personalressurser i en sykehjemsavdeling?
-

Høringer

Utvalgte høringer rådet har gitt i vår periode:

2016

- Med åpne kort - Forebygging av alvorlige hendelser i helse- og omsorgstjenestene
- Funksjons- og ansvarsbeskrivelse for intensivsykepleiere
- Nasjonal strategi for persontilpasset medisin i helsetjenesten
- Nasjonalfaglig retningslinje for bruk av elektrokonvulsiv behandling
- Endringer i opplysningsplikten til barnevern
- Fosterreduksjon

2017

- Forskrift om kommunalt pasient- og brukerregister
- Om samvittighetsfrihet i arbeidslivet
- Bruk av ansiktsdekkende plagg
- Befolkningsbaserte helseundersøkelser
- Rapport fra Helsedatautvalget
- Forskrift til forskningsetikkloven

2018

- På liv og død - NOU 2017: 16 Palliasjon til alvorlig syke og døende
- Persontilpasset medisin

2019

- Det viktigste først (NOU 2018:16) Prinsipper for prioritering i den kommunale helse- og omsorgstjenesten

Yrkesetiske retningslinjer

Det forrige rådet startet arbeidet med å gjøre de yrkesetiske retningslinjene (YER) tilgjengelige ved hjelp av ny teknologi. Arbeidet ble videreført av det sittende rådet, og YER er nå enkelt tilgjengelig også via mobil. Målet er at det skal være enkelt for sykepleiere å være aktivt involvert i etiske problemstillinger, dilemmatrening og etikk generelt. På <http://yrkesetikk.nsf.no/> finnes løsningen som er laget av sykepleiere for sykepleiere. Funksjonaliteten er en såkalt webapplikasjon som også er tilgjengelig fra PC/Mac. Innholdet legger seg offline på mobile enheter. Rådets medlemmer

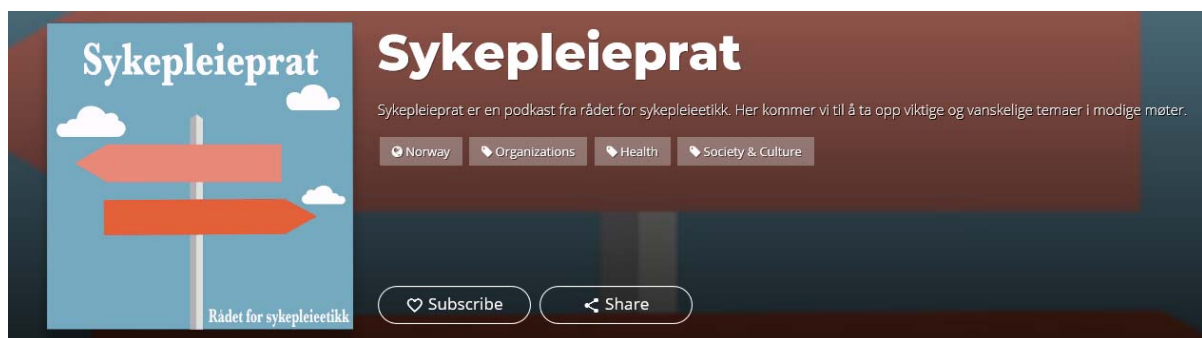
markedsfører YER-web-appen når de holder innlegg på aktuelle arenaer og i undervisningssammenheng.

Podkasten Sykepleieprat

I tillegg til rådets gjeldende oppgaver som er å besvare brev og henvendelser, gi innspill til høringer, ha kontakt med media, undervise og holde foredrag ønsket Rådet å nå ut til flere med sitt arbeid. Rådet startet derfor med podkastproduksjon høsten 2017, i samarbeid med Norges største og eldste radio- og reklameproduksjonsbyrå; «Både Og».

Podkastproduksjon har vært det sittende rådets store satsning. Rådets medlemmer har laget 10 podkaster i samarbeid med ulike gjester, og podkastene har vært lastet ned 20 000 ganger. Vi tror at det er stort potensiale for ytterligere økning av lyttertallene etter hvert som tilbudet vårt blir mer kjent. Podkastene har vært markedsført på NSF's Facebookside hver gang vi har produsert nye podkaster, dette har gitt oss gode lyttertall og er en markedsføringskanal vi er avhengig av. Rådets medlemmer markedsfører også denne satsningen når vi er ute og holder foredrag og snakker om rådets arbeid. Vi vet også at noen av NSF's fylkeskontorer er behjelpelig med å markedsføre podkastene. Det er vi veldig takknemlig for.

Vi valgte podkastproduksjon fordi vi ønsket å bringe ut tematikk som også gjenspeilet saker vi har til drøftelser i rådet. Når vi behandler sakene våre i Rådet blir vårt svarbrev kun sendt til innsender; og vi har vært opptatt av å bringe informasjon om disse viktige temaene ut til flere som kan ha nytte av refleksjonene vi har gjort oss. Rådet for sykepleieetikk har med denne satsingen skapt sin egen merkevare *Sykepleieprat*. Merkevaren Sykepleieprat er rådets eiendom. I samarbeid med produksjonsfirmaet har vi i forkant av produksjonen valgt ut logo, illustrasjon, tekst og musikk til våre podkaster, og det ble lagt ned betydelig arbeid i dette prosjektet også i forkant av produksjonen. Hver podcast har forskjellig tema og deltakere. I noen av podkastene er kun rådets medlemmer i studio, mens i andre podkaster har vi personer med spesiell kompetanse på tematikken.

Publiserte podkast-episoder

- Oktober 2017: *Godhet og håp i sykepleien*. Rådets leder, Elisabeth S. Kjølrsrud i samtale med Margaret Olin
- Desember 2017: *Barmhjertighet*. Rådsmedlemmene Arne Okkenhaug og Lise Gram Dokka i samtale
- Mars 2018: *En samtale om døden*. Rådets leder, Elisabeth S. Kjølrsrud i samtale med tidligere leder i Rådet for sykepleieetikk, Marie Aakre

- Mai 2018: *Prioriteringer i sykepleien*. Førsteamanuensis ved USN Siri Tønnesen snakker med professor i sykepleie og medlem i rådet for sykepleieetik, Berit Støre Brinchmann, om å gjøre prioriteringer i sykepleien og de etiske vurderingene rundt disse prioriteringene.
- August 2018: *Utfordringer og etiske dilemmaer knyttet til hjemmerespiratorbehandling*. Rådsmedlem og intensivsykepleier Berit Liland og hennes kollega Ann-Christin Pettersen snakker om utfordringene og dilemmaene som oppstår når pasienter trenger livsforlengende behandling med hjemmerespirator.
- Oktober 2018: *Etisk refleksjon ved ammeveiledning*; Trebarnsmor Linn og professor emeritus i medisinsk etikk, Per Nortvedt er gjester i denne podkasten som ledes av rådsmedlem Ingjerd Hvatum.
- Januar 2019: *Når noe går galt* Rådsmedlem Arne Okkenhaug i samtale med professor Terje Mesel om ansvar, skyld og skam.
- Januar 2019: *Når noen du er glad i blir syk* Helene Sandvig forteller om sine opplevelser som pårørende da hennes far ble syk til Rådets leder Elisabeth Sveen Kjølrsrud og rådsmedlem Berit Støre Brinchmann.
- Mars 2019: *Når helsepersonell møter skeive*. Nanna Klingenberg og rådsmedlem Terje Årsvoll Olsen i samtale om erfaringer skeive gjør i møtet med helsetjenesten

Faglige bidrag i sykepleiepraksis, utdanning og konferanser

Alle Rådets medlemmer deltar jevnlig med faglige innlegg og systematisk etisk refleksjon i sykepleiepraksis og utdanning. Medlemmene bidrar aktivt på relevante arenaer – både på eget initiativ og på forespørsel. Rådets medlemmer har deltatt på HTV-konferanser, fylkesstyrer, NSF-faggruppesamlinger, forskningskonferanser, i helseforetak og kommunehelsetjenestene, og en rekke andre arenaer i samarbeid med NSF, spesielt Fag- og helsepolitisk avdeling. Noen eksempler på slike bidrag er:

- Rådets leder, Elisabeth SK og medlemmene Arne O, Kristin H, Terje ÅO, Elisabeth SK og Berit SB har undervist i etikk for helsefagstudenter fra bachelor til PhD nivå ved ulike studiesteder. Undervisningen omfatter også formidling av Rådets mandat og verktøy som YER, webapplikasjon og podkast
- Berit L arrangerte møte med fagutviklingssykepleiere for medisinsk divisjon ved AHUS for å informere om rådets mandat, gi eksempler på saker og diskusjon av pasient case med etisk refleksjonsmodell.
- Arne O var representert på et arbeidsmøte i regi av FHPA om tvang i helse – og omsorgstjenesten, med mål om å lage en «Vær varsom plakat».
- Håkon J var medarrangør for seminar om livets slutt Østfold
- Lise GD har deltatt på NSF Telemarks månedlige fagkafeer med informasjon om Rådet, samt etiske innspill både om enkeltsaker og overordnede etiske problemstillinger. Hun har deltatt på flere helsepolitiske debatter i hjemfylket, senest i forbindelse med valgkampen høsten 2019. Lise har også hatt undervisning på arbeidsplassen om praktisk etikk og hvilken betydning og rolle etikken har i den praktiske arbeidshverdagen på et sykehjem. Hun har tatt initiativ til opprettelse av eget etisk råd i hjemkommunen.
- Ingjerd H ledet seminaret "Etikk i et lederspesspektiv" for ledere av helsestasjons- og skolehelsetjenesten i Oslo kommune med påfølgende refleksjon av case i grupper

- Rådets leder, Elisabeth SK deltok i debatt arrangert av Sykepleien med tematikken: *Avhengighet og ansvar. Angst og sovemedisiner*. Debatten ble holdt på Kulturhuset i Oslo i regi av Tidsskiftet Sykepleien. Da samme arrangement ble avholdt i Ibsenhuset i Skien, deltok rådsmedlem Lise GD.
- Rådsmedlem Berit L deltok i debatt arrangert av Sykepleien i kulturhuset i Oslo med tema «*Når er nok nok?*»
- Arne O hadde innlegg på NSF (fag- og helsepolitisk avdeling) sitt arbeidsseminar i 2016. Nytt arbeidsmøte 2018, der arbeidet med å lage en egen «Vær varsom plakat» i om bruk av tvang ble igangsatt. Han deltok også på workshop om tvang i regi av SPOR og FHPA
- Elisabeth SK har holdt seminar for tillitsvalgte og sykepleiere i kommuner
- Tre rådsmedlemmer (Terje ÅO, Terje ÅO, Kristin H) var med på workshop i regi av fag- og helsepolitisk avdeling i NSF for å revidere NSF's hefte om *Faglig forsvarlighet* i 2016.
- Lise GD deltok da KRF inviterte til debatt om bioteknologi i stortinget høsten 2017.
- Elisabeth SK er aktiv på den årlige Arendalsuka, og får mange spørsmål om Rådets arbeid og ulike etiske problemstillinger og dilemmaer. Arendalsuka er en spennende plattform hvor det er mange muligheter til å knytte kontakter.
- Elisabeth SK har deltatt i debatt om «*Pasientens helsetjeneste*». Hun har gjennom hele perioden blitt etterspurt til å komme å fortelle om rådets arbeid og etikk generelt i helsevesenet i ulike pasientorganisasjoner og av pårørendealliansen.
- Elisabeth SK og Terje ÅO har deltatt på dagsseminar om varsling.
- Elisabeth SK har besøkt flere sykehjem og snakket med ansatte om etikk og lært om betydningen av musikkterapi i behandling
- Elisabeth SK har deltatt på flere forskertreff hvor hun har fortalt om rådets arbeid
- Hele Rådet deltok på fagdag om etikk hos Gyldendal forlag hvor rådsmedlem Berit SB var en av foredragsholderne.
- Elisabeth SK har deltatt i møter med Helsedirektoratet, bioteknologirådet og legeforeningen om opprettelsen av helseregister.
- Rådet får mange henvendelser om sommeren om lav bemanning. Mange er engstelige for hvorvidt praksisen er faglig forsvarlig når det er feriebemanning i tjenestene.

Verv og utmerkelser

- Rådsmedlem Berit Støre Brinchmann ble i 2018 valgt inn i en internasjonal komite som skal revidere ICNs Codex for nursing
- Rådsmedlem Kristin Haugen fikk i 2017 NSF's pris som årets sykepleieleder i Oppland
- Rådsmedlem Arne Okkenhaug mottok prisen Årets sykepleier i Nord-Trøndelag i 2019
- Rådets leder, Elisabeth Sveen Kjølrsrud mottok prisen Årets sykepleier i Aust-Agder i 2019

Media og medieoppslag

Rådets leder kontaktes ofte av media, og vært i nyhetssendinger på radio. De mest profilerte/leste sakene i perioden har vært:

- Hijab-saker (flere i perioden)
- Hjemmesykepleier vasket bort avføring og stelte sår med samme vann. Studenter varslet.
- Studenten som ikke ville servere svinekjøtt
- Er ensomhet helsevesenets oppgave?
- Er det greit at helsepersonell banner på jobb?
- Bør sykepleiere fortell hva de heter til etternavn?
- Utsendelsen av familien Abbasi til Afghanistan

Rådets medlemmer opptrer også i media i ulike sammenhenger. Flere av medlemmene har uttalt seg i lokalaviser og i Tidsskriftet sykepleien i aktuelle saker.

Rådets halvårige informasjonsbrev

Rådet for sykepleieetikk valgte etter det første året å sende ut halvårige informasjonsbrev til våre samarbeidspartnere i NSF. I brevene gjør vi rede for ulike saker vi har jobbet i løpet av halvåret. I brevene har vi også minnet om at vi gjerne vil ha invitasjoner om å delta på ulike arrangementer som fylkene arrangerer.

Nordisk samarbeid

De nordiske Rådene for sykepleieetikk treffes hver høst. Det sittende Rådets første Nordiske treff var i Danmark i **2016**. Temaet for samlingen var brukermedvirkning i helsevesenet og i forskningen i et etisk perspektiv. «*Pasienten som partner - kan vi det, gjør vi det?*»

I **2017** ble nordisk nettverkstreff avholdt i Torshavn på Færøyene. Programmet omhandlet helsevesenets utfordringer i småsamfunnet, om etiske aspekter for utøvelse av profesjonelle helsetjenester i små samfunn hvor folks sosiale nettverk er en tett sammenveving av private og profesjonelle relasjoner. Småsamfunn som Færøyene er svært interessante for genforskning og vi fikk et innblikk i en rekke aktuelle etiske dilemmaer som oppstår i kjølvannet av denne forskningen.

I **2018** var det Norges tur til å være vertskap. Den 10. og 11. september møttes deltakere fra Danmark, Sverige, Grønland og Færøyene og det norske Rådet for sykepleieetikk på vakre og tradisjonsrike Strand Hotel, Fevik. «*Fra ansiktets etikk til Facebook*» var tittelen på treffet, og vi hadde innlegg og debatt om teknologisk utvikling og sosiale medier –om hvordan den ny teknologi og nye medier endrer, utfordrer og gir nye muligheter for sykepleiere.

2019 vil nordisk nettverkstreff avholdes i Stockholm. Temaet er «*Profesjonetik och rättvisa*».

Samarbeid med andre etiske råd

Rådets leder har i denne landsmøteperioden formalisert samarbeidet med Rådet for Legeetikk. Dette samarbeidet har blant annet resultert i et felles seminar som avholdes på Litteraturhuset i oktober 2019 hvor *Rus og psykiatri* er temaet.

Rådets leder har i perioden også hatt kontakt med etisk råd for fysioterapeuter og ergoterapeuter. De har vært interessert i hvordan rådet for sykepleieetikk arbeider, og vi har utvekslet erfaringer.

Rådet har videre utvidet kontakt med de etiske rådene i Danmark, Sveige, Grønland og Færøyene, hvor vi blant annet utveksler erfaringer om profesjonsetiske spørsmål i løpet av året, og samles hver høst i de ulike landene etter tur.ⁱ

Rådets kartlegging av etiske utfordringer og dilemmaer i NSF's faggrupper

Høsten 2018 sendte Rådet for sykepleieetikk noen spørsmål til alle faggruppene i NSF. Vi ønsket å se om vi kunne kjenne igjen temaer fra sakene som kommer til Rådet, og vi ønsket å vite om det var tematikk ute i praksis som vi ikke kjente til fra før. Vi fikk svar fra åtte faggrupper, og problemstillingene faggruppene oppga til oss, stemmer godt overens med de andre sakene vi får til i Rådet. Oppsummering av dilemmaer spilt inn fra faggruppene:

- Trang økonomi utfordrer fagligheten
- Rammer/struktur som hindrer god behandling
- Rett nivå på behandling
- Ny teknologi – nye behandlingsformer
- Faglig (og ikke-faglig) uenighet
- Bruk av tvang i behandling for både barn og voksne
- Utfordringer ved bruk av sosiale medier

Svarene vi fikk, viste at svært mange utfordringene er felles for de ulike faggruppene. Rådet ser med uro og bekymring på tilstanden og situasjonen den enkelte faggruppe sliter med; spesielt sykepleiernes bekymring for å ikke utføre faglig forsvarlighet i et system som bærer preg av økonomifokus og travelhet. Effektivisering og kostnadsreduksjon utfordrer pasientsikkerheten – og påfører både ansatte og ledere moralsk stress. Det er lite ressurser til fag- og kompetanseutvikling, og ofte store gap mellom oppgaver som skal løses og de faktiske ressursene som er tilgjengelige. Når økonomi ikke gir rom til å utvikle kompetanse – gir dette seg flere utslag. For mange oppgaver og travle arbeidshverdager, gir alt for lite rom for en struktur til både å faktisk kartlegge og til bruke kompetansen som faktisk finnes på best mulig vis. Dette er verdier som samtlige faggrupper oppgir at utfordres hver eneste dag i klinisk praksis. Flere av faggruppene fremhever viktigheten av å ikke overbehandle og at det er vanskelig - men viktig - å diskutere når nok er nok? Hva som rettfærdig ressursfordeling – og rett nivå på behandling. Alle faggruppene som deltok har fått tilbakemelding om hva vår kartlegging viste.

Utfordringsbildet fremover i et profesjonsetisk lys:

I flere av sakene rådet får til behandling kommer spørsmål om lovlighet inn i bildet. Dette tyder på at innsendere er opptatt av det juridiske og jussen. I rådet for sykepleieetikk er det sykepleiere med bred og variert sykepleiefaglig kompetanse, og yrkesetikken er vårt fokus. Vi er naturligvis kjent med aktuelle lovverk som vi peker på i våre svarbrev, men det er etikken vi skal løfte frem. I mange henseende ser vi at et etisk språk kan være mangelfullt, og i den grad jussen stadig blir mer vektlagt kan de etiske refleksjonene utebli. Denne tematikken har blant annet også sosiolog, filosof og

samfunnskritiker Zygmunt Baumann vært opptatt av. Også professor i teologi og etikk Paul Leer-Salvesen (2005) har også arbeidet med denne tematikken. Han skriver: «Utviklingen tyder på at der jussen kommer inn, går etikken langt på vei ut fordi det ikke lenger er bruk for den. Lovregulerer vi et felt, tømmer vi det samtidig for etiske diskusjoner og anvendelse av moralsk dømmekraft. Loven krever lydighet, ikke diskusjoner eller verdiforankrede analyser». Denne meningsytringen stiller rådet seg bak. Vi ser også med bekymring på at profesjonsetikken er på vikende front ute i praksis, men det betyr ikke at sykepleiere ikke er opptatt av etikk. Men med nye organisatoriske endringer hvor markedstenkningen har fått rom, medvirker dette også til at vi ser en overgang fra *yrkesprofesjonalisme til organisatorisk profesjonalisme*. Denne styringsformen utfordrer både sykepleierens egne yrkesetiske retningslinjer, og pasientenes sikkerhet - noe vi tenker er svært bekymringsfullt.

Rådets plass i organisasjonen:

Økonomi

Rådets budsjett er på 1767479, og justeres i takt med konsumprisindeksen og lønnsøkningen. Budsjettet er stramt og gir ikke så mye handlingsrom som vi kunne ønsket oss. Det er flere viktige aktiviteter som kunne vært nyttige å ha vært med på, som vi ikke har budsjett til.

Ressurser:

I tillegg til rådets leder som er ansatt i 100% stilling disponerer rådet en 50% stilling som sekretær. Denne funksjonen har periodevis vært ustabil grunnet alvorlig sykdom. Situasjonen er det siste året stabilisert, ved at to personer fra fag- og helsepolitisk avdeling har ivaretatt oppgavene.

Rådet ser at etikkens plass i organisasjonen bør styrkes, og ønsker å ta steget videre. Rådet er i dag samlet om lag en gang per måned, med unntak av sommeren og i forbindelse med høytider. Det er aktivitet hele året, både i NSF (sentralt og fylkesvis), samt i helse – og omsorgstjenesten som berører rådets mandat. Medlemmene i rådet arbeider fulle stillinger i ulike deler av tjenesten. De er engasjerte, men deres mulighet til å bidra avhenger av kapasitet og blir dermed mer sporadisk. Mellom møtene er rådets leder derfor mer alene om arbeidet. Sykehusene har kliniske etikk komiteer og flere kommuner etablerer også lignede komiteer. Likevel viser statistikken at mottatte og behandlede saker i rådet har økt de siste periodene. Dette tyder på at sykepleiere, sykepleierstudenter og andre trenger en adresse for etiske spørsmål knyttet til sykepleie. Vi ser også at henvendelser fra media øker for hvert år. Rådet mener at det utover dette kreves ressurser til å ivareta det helhetlige mandatet som er gitt. Det er særlig behov for kunne ta initiativ og påvirke den offentlige debatten i saker av mer etisk karakter. Det bør derfor sikres tilstrekkelig kapasitet til at rådet kan drøfte og bidra i dagsaktuelle etiske tema som rører seg. Ideelt sett bør rådet ha mulighet til å ligge i forkant og fremme etiske spørsmål i det offentlige rom.

Rådet ønsker også å bli synlige på sosiale medier. Det er her mange debatter går, men Rådet har ikke hatt kapasitet til å etablere seg på sosiale medier i denne landsmøteperioden. Å styrke rådet kan også styrke NSF ved at Rådet i større grad kan være samtalepartner innad i organisasjonen, noe vi har ønsket å kunne bidra mer med i denne perioden.

Publikasjoner:

Flere av Rådets medlemmer har produsert artikler og andre publikasjoner om helse og etikk.

Berit Støre Brinchmann

Ethical challenges related to next of kin: Nurses' perspectives, Tønnessen, S, Solvoll, B-A, Brinchmann, BS). *Nursing Ethics*. 2015:

Experiences of moral challenges in everyday nursing practice: In light of professionals' self-understanding (Kristoffersen, M, Friberg, F, Brinchmann, BS). *Nordic Journal of Nursing Research*, 2016

Allocation of home care services by municipalities in Norway: a document analysis (Holm, SG, Mathisen, T, Sæterstrand, T, Brinchmann, BS) *BMC Health Services Research*. 2017

Conflicting expectations within the professional role when working in a purchaser unit (Tønnessen, S, Ursin, G, Brinchmann, BS) *BMC Health Services Research*. 2017

Under review: *Which outcomes of moral case deliberation are important?* – A Euro-MCD instrument field study about healthcare professionals' perceptions (de Snoo-Trimp, JC, Molewijk, B, Ursin, G, Brinchmann, BS, Widdershoven, GAM, De Vet, HCW, Svantesson, M) 2019

Under review: *What outcomes of moral case deliberations do healthcare professionals experience during the sessions and in daily practice?* Field testing of the Euro-CD Instrument (de Snoo-Trimp, JC, Molewijk, B, Ursin, G, Brinchmann, BS, Widdershoven, GAM, De Vet, HCW, Svantesson, M) 2019

«Etikk i sykepleien» Brinchmann, BS (red.), 4. utgave. Gyldendal Akademi 201

Kristin Haugen

«Digital dømmekraft er et tema du bør diskutere med dine kolleger», Tidsskriftet sykepleie, DOI: 10.4220/Sykepleiens.2019.77356. med Håkon Johansen

«Sykepleieren kompetanse er viktig i det faglige fellesskapet», Tidsskriftet sykepleie, DOI: 10.4220/Sykepleiens.2018.65185. med Berit Liland

«Ledelse og vanskelige valg», Tidsskriftet sykepleien, DOI: 10.4220/Sykepleiens.2017.60384

«Sånn gjør vi det her hos oss», Tidsskriftet Sykepleien, DOI: 10.4220/Sykepleiens.2015.54401

Ingjerd Hvatum

«Møtet med helsestasjonen, foreldre som aktive deltakere» Lindberg, I & Hvatum, I. I: H. Holme, E.S. Olavesen, L. Valla, M. Begum Hansen (red), Helsestasjonstjenesten Barns psykiske helse og utvikling (s.289-299). Oslo: Gyldendal Akademisk 2016.

<https://www.gyldendal.no/Faglitteratur/Psykologi/Utviklingspsykologi/Helsestasjonstjenesten>.

«Mothers' experience of not breastfeeding in a breastfeeding culture» Hvatum, I. & Glavin, K. (2016), *Journal of Clinical Nursing*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/27875035>

«Etikk i et ledelsesperspektiv» Undervisning for ledere av helsestasjons- og skolehelsetjenesten i Oslo, Oktober 2018

«Etikk og samfunnsaktørrollen». Undervisning for helsesøsterstudenter, VID, Desember 2018 Linnestad, K. & Hvatum, I., Oslospeilet, 01/2018

<https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/13273202/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Statisikk/OsloSpeilet%20nr%201%202018.pdf>

"Counselling mothers about infant formula; a modified scoping review" Accepted Poster at the ICN congress in Singapore, 2019

"Barnets stemme". Innlegg i dilemmaspalten i Sykepleien september 2019

Håkon Johansen

«Digital dømmekraft er et tema du bør diskutere med dine kolleger», Tidsskriftet sykepleie, DOI: 10.4220/Sykepleiens.2019.77356. Kristin Haugen og Håkon Johansen

«Følger ikke opp døende med demens». Sykepleien 03-2016.

«Innflytelse på jobben er viktig». Sykepleien 01-2017.

«Mye tydet på at hun ville slippe» (medforfatter). Sykepleiens temanummer «#Når er det nok?» 2017.

«Når ingen forstår deg, fordypes ensomheten og lidelsen» Sykepleien 27.9.2018

«Ingen skal dø alene» (medforfatter). Vårt land 12.8. 2016.

Bokanmeldelse: «Jakten på dømmekraften». Sykepleien 05-2016.

Bokanmeldelse: «Etikk i klinisk sjukepleie». Sykepleien 26.11.18

Berit Liland

«Ingen skal dø alene». Kronikk i Vårt Land 15.08.2016. med Håkon Johansen og Elisabeth S Kjølrsrud

«Kan jeg være tilstede?» Debattinnlegg i Vårt Land 08.04.2017 med Elisabeth S Kjølrsrud

«Mye tydet på at hun ville slippe» Innlegg i Sykepleiens «bokasin» # Når er det nok? 12.06. 2017, med Håkon Johansen

«Du bestemmer, eller ikke?» Dilemmaspalten i Sykepleien 03.08.2017. Berit Liland

«Sykepleierens kompetanse er viktig i det faglige fellesskapet» Dilemmaspalten i Sykepleien 06.02.2018. med Kristin Haugen

«Kan sykepleiere konstatere dødsfall?» Innlegg i Sykepleien 16.11.2018. med Håkon Johansen, og Elisabeth S Kjølrsrud

Arne Okkenhaug:

«Fysisk helse som etisk dilemma», Sykepleien, 06/2016

Terje Årsvoll Olsen:

«*A spouse in the nursing home*»: The conflicting experience of separation Terje Årsvoll Olsen, Elisabeth Kleppe and Karin Anna Petersen (2018). Nordic Journal of Nursing Research 1–9 2018 DOI:

10.1177/2057158518778648 journals.sagepub.com/home/njn

«*Å forstå og forklare ektefelleopplevelse på sykehjem med Bourdieu og livshistorieforskning*» Nordisk sygeplejeforskning · NR 3 – 2015 · VOL. 5 · SIDE 311–318 · ISSN 1892-2678 © Universitetsforlaget · WWW.IDUNN.NO/NSF (2015)

«*Det er ikke alltid sammenheng mellom gode karakterer og gode holdninger*» - Pedagogiske metoder bør vurderes for å gjøre etikkfaget relevant og utviklende. Tidsskriftet Sykepleien, 03.10.2016 DOI:10.4220/Sykepleiens.2016.58787

«*Tar vi vare på faglig og etisk kompetanse?*» Sykepleien, 05.06.2019

Elisabeth S. Kjølrsrud:

Tillit på bunnlinjen, Tidsskriftet Sykepleien, 16.10.2015

Likestilling på retur, Agderposten, 5.12.2015

Barmhjertighet og rettferdighet i spenn Arendals Tidende, 12. desember 2015

I skvis mellom økonomi og etikk, Tidsskriftet Sykepleien januar 2016.

Har vi ikke lenger tid til barmhjertighet? Tidsskriftet Sykepleien mars 2016

Robotenes omsorg, Vårt Land, 30.3.2016

Demokrati og verdighet, Agderposten, 23.4.2016

Student vil ikke servere svinekjøtt, Tidsskriftet Sykepleien, 9.8.2016

Sykepleierrollen – fra barmhjertighet til profesjonsnøytralt samfunnsoppdrag. I Vike H, Debesay J, Haukelien H, (red) Tilbakeblikk på velferdsstaten - politikk, styring og tjenester, 2016 Gyldendal Akademisk, Oslo

Ingen skal dø alene med Håkon Johansen og Berit Liland, Vårt Land, høsten 2016

Når kunstig intelligens skal gi omsorg, Vårt Land 2016

Av og til helbrede, ofte lindre, men alltid trøste, Tidsskriftet Sykepleien, 7.11.2016

Tabloid fremstilling, Tidsskriftet Sykepleien, 14.12.2016

Det kunne vært deg, Agderposten, 20.11.2016

Tause kulturer, Agderposten, 21.1.2017

Mene det, ja, men skrive det? Tidsskriftet Sykepleien mars 2017

Kan jeg være tilstede? Vårt Land april 2017 med Berit Liland

Hva gjør du når pasienten nekter stell, Tidsskriftet sykepleien, august 2017

Det står til den enkelte (om menneskeverd) Vårt Land, 2.10.2017 med Håkon Johansen

Kan vi låse pasienten inne? Tidsskriftet Sykepleien 9.10.17

Er det egentlig greit å droppe etternavn? Tidsskriftet Sykepleien, 9.1.2018

Er det en menneskerett å gå til grunne? Tidsskriftet Sykepleien, mai 2018

Pasienten drar i snoren i ett, Tidsskriftet Sykepleien, juni 2018

56 varslere har tatt et samfunnsoppdrag, Tidsskriftet Sykepleien september 2018

Kan sykepleiere konstatere dødsfall, Tidsskriftet Sykepleien november 2018

Kongen har rett: Helsearbeidere strekker seg lengre enn langt for sine pasienter, Tidsskriftet Sykepleien, januar 2019

Vi berømmer sykepleieren som varsler om en praksis hun ikke er trygg på, Tidsskriftet Sykepleien, 5.2.2019

Tja til bleiesensor Sykepleien 5. februar 2019

Tvang i psykiatrien; blir vi mer voktere enn pleiere? Tidsskriftet Sykepleien, 5.3.2019

Slutt å omtale de eldre som en bølge, Tidsskriftet Sykepleien, april 2019

Ensomhet kan koste liv, Vårt Land, april 2019

Redd ansatte kan bli dehumanisert Agderposten 3. juni 2019

Å se, Tidsskriftet Sykepleien august 2019

Kapittel om *Etikk og robusthet* i boka *Profesjonsetikk - velferdsarbeid for og med mennesker i samarbeid med nestleder* i Dansk sykepleieråd, Dorte Steenberg og fylkesleder Ragne Quinteros

Politikk uten etikk setter menneskeverdet i fare, 2.10.2017. Blogg Tidsskriftet Sykepleien

Noen sier etikk er kjedelig, 8.8. 2018. Blogg Tidsskriftet Sykepleien

Ikke for nordlendinger, 5.1.2018. Blogg Tidsskriftet Sykepleien

Rådet for sykepleieetikk 2015 – 2019

Leder: Elisabeth Sveen Kjølrsrud

Medlemmer: Berit Støre Brinchmann (Nordland), Arne Okkenhaug (Nord-Trøndelag), Kristin Haugen (Oppland), Berit Liland (Akershus) Ingjerd Hvatum (Oslo), Håkon Johansen (Østfold), Lise Gram Dokka (Telemark), Terje Årsvoll Olsen (Hordaland)

Sekretær: Seniorrådgiver Helene Aksøy for Tove Marie Røsby

Takk for oss!

Vi vil takke for den tilliten vi har fått disse fire årene til å jobbe for rådet for sykepleieetikk. Det har vært både utfordrende og moro - og ikke minst lærerikt for oss alle å jobbe på denne måten i team med andre medlemmer med forskjellig kompetanse.

Fra venstre: Håkon Johansen – Østfold, Kristin Haugen - Oppland Arne Okkenhaug - Nord-Trøndelag, Lise Gram Dokka – Telemark, Rådets leder Elisabeth Sveen Kjølrsrud - Aust-Agder, Berit Liland – Akershus, Berit Støre Brinchmann – Nordland, og Ingjerd Hvatum – Oslo. Terje Årsvoll Olsen – Hordaland var ikke til stede da bildet ble tatt.

Kilder benyttet i årsrapporten

Aakre, M. (2016): *Jakten på dømmekraft*. Gyldendal Akademisk

Alvsvåg, H. (2010): *På sporet av et dannet helsevesen*. Oslo: Akribe

Freidson, E. (2007): *Professionalism The Third Logic*. Cambridge: Polity Press

Gadamer, H.G. (2010): *Sannhet og metode*. Oslo: Pax forlag AS

Jodalen, H & Vetlesen A.J. (1997) *Closeness: an ethics*. Oslo: Scandinavian University Press (med artikler av Bauman og Nussbaum)

Kjølsrud, E.S (2013): *Profesjonsetiske utfordringer i et helseforetak. En kvalitativ studie av sykepleiere ved to psykiatriske akuttposter i et helseforetak*. Avhandling for graden philosophia doctor. Kristiansand: Universitetet i Agder.

Løgstrup, K.E. (1956, 200): *Den etiske fordring*. Oslo: Cappelen forlag AS

Nordtvedt, P. (2012): *Omtanke. En innføring i sykepleiens etikk*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Salvesen Leer, P (2005), *Heller etikk enn juss*; kronikk; Tidsskrift for den norske legeforening

Vetlesen, A.J. (2007): *Hva er etikk?* Oslo. Universitetsforlaget

Yrkesetiske retningslinjer¹ <http://nsf.yrkesetikk.no>
